

Naujausiosios literatūros tyrimai

METAFIZINĖS PATIRTYS GRAŽINOS CIEŠKAITĖS LYRIKOJE

Audinga Peluritytė

Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros docentė

Metafizinio mąstymo prielaidos: kalbos problema

Gražina Cieškaitė – viena neįprasčiausių poečių šiuolaikinėje lietuvių literatūroje, savo kūryba kryptanti į vizijų, sapnų ir misterijų patirtį, vartojanti ir pamatines Vakarų filosofijos tezes, ir ezoterinę simboliką. Iš lietuvių poezijos konteksto Cieškaitė išsiskiria ypatingu polinkiu į abstraktųjį mąstymą, troškimu svarstyti esminius būties klausimus. Lietuvių poezijai, ypač rašomai moterų, toks poezijos pobūdis apskritai nebūdingas. XX a. antrosios pusės poezija, kuriai būdingos filosofinės intencijos (Alfonso Nykos-Niliūno, Tomo Venčlovos ar Donaldo Kajoko, Kornelijaus Platelio), pasižymi siekiu esminius būties klausimus siekti su kasdienybės autentika ir konkretybe. Nors ir būdama akivaizdžiai kitokia, Cieškaitės poezija neiškrenta iš tos pačios kartos poezijos lauko, o savitai papildo svarstomus religinius, mitinius, filosofinius klausimus ir užima savitą nišą.

Šio straipsnio postūmiu būtų galima laikyti Vytauto Kavolio mintį, kad Cieškaitės po-

ezija šiuolaikinėje lietuvių literatūroje užima ypatingą vietą ne tik savitai reflektuodama istorijos ir metafizikos klausimus, bet ir išlaisvindama lietuvių poeziją nuo susiklosčiusių vyriškumo ir moteriškumo stereotipų¹. Pasak Kavolio, Cieškaitės poezija įkūnija autentiškiausią metafizinę patirtį, joje bandoma analizuoti ir kritikuoti svarbiausius Vakarų civilizacijos mitus, įminti kai kuriuos esminius „simbolinius antropologinius modelius“². Iš sudaužytų Vakarų civilizacijos mito šukių Cieškaitė sulipdo, atkuria savitą, itin seną, ikicivilizacinę sąmonę siekiančią moteriškąją mitologiją. Šio straipsnio tikslas – išskirti pagrindinius Cieškaitės poezijos bruožus ir pamėginti atkurti ne tik vyraujančius „simbolinius antropologinius modelius“, bet ir šiuos modelius grindžiančios moteriškosios mitologijos versiją.

Kūrybinė Cieškaitės vaizduotė – itin intensyvi ir šakota, išsakyta slėpinga kalba – yra linkusi į tam tikrus pasikartojimus, kuriuos ga-

¹ Vytautas Kavolis, *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*, Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992, 140–148.

² *Ten pat*, 144.

lima racionaliai klasifikuoti juos telkiant į temas ir vyraujančias metaforas. Straipsnyje poetės kūryba tyrinėjama keliais etapais: pirmajame skyriuje atpažįstami metafizinio mąstymo orientyrai, antrajame kalbama apie mitinius personažus ir siužetus, trečiajame aptariami eklektiško metafizinio ir mitinio mąstymo sąveikos rezultatai, galiausiai paskutiniame skyriuje bandoma atpažinti pagrindinę metafizinę Cieškaitės lyrikos idėją bei rekonstruoti su šia idėja glaudžiai susijusią mito versiją. Visose dalyse liečiama poetinės kalbos problema, nagrinėjami svarbesni Cieškaitės poetikos bruožai.

Kavolio mintis apie metafizinio mąstymo autentiškumą Cieškaitės kūryboje verčia atigręžti į tradicinį metafizikos apibrėžimą. Vakarų filosofija metafiziką laiko pamatiniu loginio mąstymo bruožu, suformavusiu svarbiausius filosofijos principus. Žodžio etimologija kildintina iš graikų *meta ta physika*, tai paraižiu reikštų „anapus gamtos“³. Metafizikos sąvoką pirmasis pavartojo Aristotelis – taip jis pavadino dalį vėlesnių savo tekstų ir paaiškino vartoseną: tai knygos, kurios parašytos po jo *Fizikos*⁴. Tačiau pirminių būties kategorijų, esančių anapus gamtos ir mėginančių paaiškinti būtį, paieška prasidėjo kur kas seniau, jau Jonijos kosmologų studijomis, ir yra sietina su apmąstymais apie fizinę visatos prigimtį, sandarą ir ją apibrėžti galinčias taisykles⁵. Metafizinio mąstymo pobūdis Vakarų filosofijoje ilgainiui keitėsi, įveikdamas vienus loginius

prieštaravimus ir sustodamas prie kitų. Loginis pozityvizmas ir kalbos filosofija tampa bene svarbiausiu XX a. filosofiniu įnašu į metafizinį mąstymą ir būties pažinimą sieja su kalbos galiomis bei galimybėmis⁶.

Cieškaitės kūryboje, kuri iš esmės nukreipta į filosofinį apmąstymų objektą, į būtį, taip pat aptinkama metafizikos sąvoka. Ši sąvoka leidžia numatyti poetinius eilėraščių orientyrus – atpažinti apčiuopiamo, fizinio pasaulio ribas bei logiškai mąstyti *meta* lygmeniu: „Tyliai dirba dvasia kaip širdis sutvertosios visatos – / sau bedugnė versmė. Panašus už burbtą ratą / šio pasaulio gyvenimas? O metafizinis aktas – išmąstyti ribas“⁷. Mėginami nustatyti pagrindines filosofinės minties kryptis, susiduriame su akivaizdžia eklektika, viena kitai prieštaraujančių filosofinių ir religinių idėjų sampyna (pavyzdžiui, Platono ir Kanto, Kanto ir Nietzsche's; nemažai nuorodų į budizmo ir krikščionybės religines sistemas). Tačiau Cieškaitės kūryboje dažnai suabejojama galimybe *išmąstyti* visatos ribas, neigiami proto prioritetai ir siekiama vien širdies galia įgyjamos pažinimo kompetencijos: „Filosofinis pasaulis neišmąstomas“⁸. Kaip tik iš pažinimo protu ir širdimi aporijos mezgasi pagrindinis šios kūrybos konfliktas: troškimas pažinti pasaulio ribas protu ir logika yra priešingas troškimui atspėti jas širdimi. Proto ir širdies konfliktas neišvengiamai išsispaudžia į visą poetinę programą, virsdamas ir formuluojančiu metafizinę problematiką, kuriančiu metafizinę

³ „Metaphysics, History of.“, *The Encyclopedia of Philosophy*, vol. 5 and 6, ed. in chief P. Edwards, New York: Macmillan Publishing Co., Inc., & The Free Press; London: Collier Macmillan Publishers, 1972, 289.

⁴ *Ten pat*.

⁵ *Ten pat*, 290.

⁶ *Ten pat*, 299.

⁷ Gražina Cieškaitė, *Tarp laiko ir amžinybės*, Vilnius: Vaga, 1997, eil. „Metafizinis laikrodis“, 127–128 (toliau ši knyga trumpinama TLIA).

⁸ Gražina Cieškaitė, *Auka žvaigždžių vainikui*, Vilnius: Vaga, 1991, eil. „Filosofinis pasaulis“, 47 (toliau ši knyga trumpinama AŽV).

teoriją, ir kartu neigiančiu šią problematiką, ignoruojančiu loginį, metafizinį būties pažinimą.

Metafizinė būties regėjimo perspektyva Cieškaitės kūryboje yra įkvėpta *regėjimą gimdančio žodžio*, kitaip tariant, poetinės kalbos galimybių: „Atsiremki mane sužieduotos nakties gaivumu, / savo degančiu kūnu, regėjimą gimdantis žodi: / abejoti tavim tarsi perlo stiprybe imu – / tai įeik į mane ir nelauktaisi pasirodyk“⁹. Poetinio žodžio aporija pagimdo prieštarinę filosofinę eklectiką: viena vertus, poetinis žodis, kalba yra pažinimo instrumentas, leidžiantis pasikliauti protu ir mąstymu, kita vertus, žodis yra ir pažinimo slenkstis, trukdantis suvokti būtį be tarpininkų ir instrumentų, tiesiog širdimi ir jausmais. Problemiškas santykis su kalba pagrindžia ir esminį santykį su pasauliu, gamta bei kultūra, nustato svarbiausias gvildenamų būties klausimų kryptis. Toks santykis su kalba nėra atsitiktinis. Poetinės kalbos problema Lietuvos poezijoje buvo pradėta aiškiau reflektuoti septintajame, aštuntajame dešimtmetyje. Kalbos problema leido ne tik apmąstyti tautos sąmonę, bet ir sukurti estetinei patirčiai svarbią distanciją su realybe, užmegzti filosofinį santykį su savimi, paimti į esminių būties klausimų tyrinėjimus.

Nekyla abejonių, kad Justino Marcinkevičiaus kūryba, kurioje gausu programinių eilėraščių, poemų, dramų, skirtų tautinės kalbos fenomenui, aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje darė įspūdį Cieškaitei. Rinkinys *Skrendu virš labirinto* pradedamas programiniu eilėraščiu, skirtu Marcinkevičiui. Nors Marcinkevičiaus stilistika nepaliko gilesnio

⁹ Gražina Cieškaitė, *Tylos žydėjimas*, Vilnius: Vaga, 1975, eil. „Žodis“, 19 (toliau ši knyga trumpinama TŽ).

įspaudo Cieškaitės poezijai, autorė vertina idėjinę jo kalbos, poezijos, žodžio traktuotę, fenomeną, jo gebėjimą kurti pasaulį iš nieko: „Mes praaugsim tave, o nykus abejojimo dieve, – / savo daikto žmogaus, – ir nuskaistinsim žodį kaip rievę, / nes materija – menas, poezija nenupiešta“¹⁰. Žinoma, negalima atmesti ir kitų poetų, Tomo Venclovos ar Sigito Gedos, tuo metu įdomiai interpretavusių kalbos fenomeną, įtakos, tačiau ji galėjo reikštis ir netiesiogiai – kaip poetinių apmąstymų fonas. Cieškaitės dėmesys filosofinei kalbos problemai, ko gero, nulemtas ne tik lietuvių lyrikos kontekstų. Filosofinė kalbos problematika siekia labai senas filosofines sistemas, į kurias Cieškaitės poezijos pasaulis atsigręžė spontaniškai, intuityviai, ieškodamas svarbių motyvų filosofinei minčiai skleistis.

Nuo seniausių laikų pasaulio kultūros istorijoje kalba buvo suprantama kaip vienas iš visatos paslapčių raktų, kuriuo tos paslaptys dievų nuo žmonių yra užrakintos (kabalistai), arba kaip užraktas, kuriuo žmonių pasaulis yra atskirtas nuo dieviškųjų paslapčių pasaulio ir kuris atsivers, jiems radus bendrą šifrą (masonai)¹¹. Ir vienu, ir kitu atveju kalba tampa svarbiu dvasios ir materijos, dieviškųjų tiesų ir žmogiškųjų galimybių tarpininku. Kalbos problema Cieškaitės poezijoje priartėja prie kalbos filosofijos dalykų, nors suabejojama kalbos patikimumu pažinimo ir dievoieškos procese. Hanso Georgo Gadamerio teigimu, poetinio žodžio fenomenas yra filosofinės prigimties –

¹⁰ Gražina Cieškaitė, *Skrendu virš labirinto*, Vilnius: Vaga, 1989, eil. „Judėjimas poezija, I“, 7 (toliau ši knyga trumpinama SVL).

¹¹ Менли П. Холл, Энциклопедическое изложение масонской, герметической, кабалистической и розенкрейцерской символической философии, Новосибирск: Наука, 1993, 412; 440; 531; 549.

jame reiškiasi ne tik intencinės, instrumentinės kalbos formos, bet ir būties tiesa, už kalbos formų glūdinti savo neįvardijamais ir neišsemiamais pavidalais¹². Cieškaitės poetinio žodžio samprata galėtų būti interpretuojama atsižvelgiant į Gadamerio žodžio tiesos kontekstą, nes susikryžiuojančios skirtingos, eklektiškos pasaulėjautos, religijos ar filosofijos versijos jos kūryboje traktuojamos kaip pastangos poetiniu būdu įvardyti tiesą.

Su tokia pastanga sietinos ir jos eilėraščiuose atsiskleidusios poetinės kalbos savybės: saviti kalbos kodai, algoritmai, netikėtos intertekstų jungtys – lyg iš klasikinės Vakarų filosofijos idėjų ir citatų būtų lipdomos poetinės dėlionės, kurios nebūtinai sėkmingai susiklosto į logišką vaizdą ir kartais sukelia chaotiškos, eklektiškos informacijos įspūdį. Claude'as Levy-Straussas tokį interteksto pobūdį yra pavadinęs savitu „mitiniu plytų statiniu“, pernešančiu ir pergrupuojančiu jau žinomų kontekstų pranešimus¹³. Pasak Laurent'o Jenny, intertekstualumas sukuria lyg ir aukštesniojo lygmens kalbą, kodą, kuris veikia ne žodžių, bet informacijos pliūpsnių jėga ir nuolat verčia nujausti jį palaikančio interteksto šaltinį, pagrindinį tekstą maitinantį tekstą ar tekstus¹⁴. Cieškaitės poezijoje intertekstas kaip tik ir atlieka tokią misiją – į vientisą poetinį tekstą suriša visas žodžio reikšmes, temas ir motyvus. Pavyzdžiui, nuo pirmojo iki paskutinio rinkinio daugybę kartų kartojama *daikto* sąvoka, tačiau prie jos jungiami predikatai nuolat keičia pra-

dinį, kantiškąjį *daikto savyje* turinį, išlaikydami tikslią pirminę *daikto savyje* reikšmę: *daiktas savyje – daiktų šaknys – daiktų miškas – daiktų krantai – temstantys daiktai – šalti daiktai*. „[...] nuo neišsakomo, nes širdžiai suskaudėjus – / tarytum skleidžiasi daiktų idėjos... / telieka vienas daiktas – savyje, – / kaip Kanto modelis, kaip saulei tekant / nematoma žvaigždė nakties kloakoj.“¹⁵

Panašiai elgiamasi ir su kitomis filosofinėmis sąvokomis ar net terminais. Ko gero, galima kalbėti apie tam tikrą gausių intertekstų sukuriamą poetinių reikšmių slenkstį, palaikančią savitą, iš istorinės paradigmos iškritusį Cieškaitės poezijos simbolizmą. Simbolinės struktūros ir simboliai jos kūryboje neatskiriami nuo metafizinio mąstymo kuriamos įtampos. Simbolizmo stilistiką sukuria programinis proto ir širdies konfliktas: skaidraus metafizinio mąstymo į jausmų sumaištį (į logikos periferiją) išstumtos simbolinės figūros įkūnija širdies ir jausmo galių viršenybę būties klausimus reflektuojančio proto ir mąstymo atžvilgiu. Tai, kas, pasak Paulio Ricoeur'o, symbolyje „lieka neskaidru, neperregima“ ir „duodama analogijų keliu“¹⁶, ir būtų širdies galia spėjamos ir pasakojamos būties paslaptys. *Širdies įgimtąja tyla* mąstomas neverbalizuojamas pasaulis, kur Vakarų filosofijos sąvokos nurodomos kaip metafizinio mąstymo argumentai, o simboliai – kaip „prasmės raktai“, leidžiantys apibrėžti idealių būvių pasaulį, nujausti simbolinę jo visumą¹⁷. Simbolinė pasaulėvaizdžio

¹² Hans-Georg Gadamer, *Istorija. Menas. Kalba*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, 122–140.

¹³ Cit. iš: Laurent Jenny, „The Strategy of Form“, *French Literary Today*, ed. by Tz. Todorov, Cambridge University Press, 1991, 45.

¹⁴ *Ten pat*.

¹⁵ SVL, eil. „Mūza aušra“, 35.

¹⁶ Paul Ricoeur, *Egzistencija ir hermeneutika*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, 74.

¹⁷ Žr. Eugenio Trias, „Mąstyti religiją“, *Jacques Derrida, Gianni Vattimo ir kt., Religija*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 123.

sąranga bei vyraujančios stiliaus figūros Cieškaitės poezijoje duoda užuominą į religinę, labiau juntamą nei mąstomą šio pasaulėvaizdžio prigimtį.

Eilėraščių, apmąstančių poetinės kalbos, žodžio fenomeną, Cieškaitės kūryboje itin gausu. Tai viena aktualiausių temų – šalia meno ir apskritai kūrybos fenomeno, – kuri bene lengviausiai perauga į įvairius filosofinių apmąstymų ir interpretacijos variantus: „Nesustok, jei gali, apmąstyk dar pasaulį viena. / Šitiek sklandančio grožio akimirkos gali pažerti – – – / Prasiwers naktįje vėl karščiuojanti vaiko burna – / ir pro savo žodžius ji maldaus tikrai būti kaip gerti“¹⁸. Tai lyg ir vaisiaus nuo Pažinimo medžio raškymo, angelų virtimo demonais tema – įvairiais rakursais atsikartoja bene svarbiausias dieviškojo nusikaltimo motyvas, tarpusavyje susiejantis visas kitas temas: „Bepročiai angelai, / kurie save pamilo, – auštant / pavirto jie chimeromis, besparniais paukščiais, sau sukančiais lizdus prie filosofų durų, / mąstytojų – Morfėjo pranašų, platoniskų lemūrų, – / jų saulė – Apeironas, o karalius Logas, jiems išmintis – žmogaus ir amžinybės dialogas...“¹⁹ Poetinio žodžio problema neatskirama nuo dieviškojo nusikaltimo problematikos, daugelyje Cieškaitės poezijos temų ir motyvų jos plėtojamos drauge.

Poetinio žodžio, kalbos galimybės išbandomos tylą, kuri išlaisvina iš dieviškojo nusikaltimo metafizinės kaltės pančių: „Šaukiu: Atėik man iš tylos / kur niekada nebuvo sužeista / visatos vingiais plintanti gamta“²⁰. Tyla šioje kūryboje – tai *spalvingi regėjimai*, idealios žo-

džio galimybės, būtent ji esmingai papildo poetinės kalbos problematiką, suteikia jai išbaigtumo. Tyla suvokiama lyg pirmą pradę, dvasinė visatos substancija – iš jos į daiktų, gamtos ir žodžio pasaulį plūsta dvasinė patirtis, materijos ir žodžio *kaukes, formas* ar *išnarus* užpildydama dvasios turiniu. Savo semantinėmis reikšmėmis „tylos“ sąvoka būtų artimiausia dzenbudizmo nirvanos sampratai.

Metafizikos išbandymai: mitiniai personažai ir siužetai

Mąstymas tyloje Cieškaitės kūryboje reiškia ekstatinį, kalbos kompetenciją neigiantį mąstymą. Tylos ir žodžio motyvus, jų problematišką sąveiką įkūnija keturi vyraujantys personažai, kurie susiję su tam tikrais pasikartojančiais siužetais ir pasakoja nesunkiai atpažįstamas mitines istorijas. Šiuos siužetus galima skaityti kaip atskirus autorės pasakojimus, kurie, nuolat tarpusavyje pindamiesi, pasirodo visose Cieškaitės knygose: Prometėjo ir Orfėjo, Budos ir Kristaus. Su šiais mitiniais ir poetiniais personažais glaudžiai susijusios kelios platesnės temos, kiekviename rinkinyje reiškiamos pasikartojančiais veidrodžio, labirinto, Majos, alchemijos, sapno simboliais. Nors čia aptiksime ir daugiau žinomų kultūros personažų, tokių kaip Bodleras, Mačernis, Einšteinas, Niutonas, Sokratas, vis dėlto mitinių antikinių būtybių yra daugiausia ir jų kuriamas reikšmių laukas yra įtakingiausias. Ypač intensyviai susipina krikščioniškieji ir budistiniai poetikos ženklai, paplitę simboliai ir topai, kuriuos nesunku atpažinti: nebūtinai minimas Kristus, tačiau krikščioniškosios mitologijos pasakojimas atpažįstamas iš *Dievo Motinos, kūdikio, erškėčio, žydėjimo, kryžiaus* simbolių.

¹⁸ Gražina Cieškaitė, *Mylėti – gyventi*, Vilnius: Vaga, 1979, eil. „Kalba“, 7 (toliau ši knyga trumpinama MG).

¹⁹ SVL, eil. „Kas yra kas“, 47.

²⁰ MG, eil. „Poeto sužadėtinė“, 42.

Pirmuosiuose Cieškaitės rinkiniuose ryškesni Prometėjo ir Orfėjo personažai, vėliau – Budos ir Kristaus. Prometėjas išreiškia vidiųjų kūrybos galių, dieviškosios ugnies, minties ir dvasios idėją, Buda – mintį ir ekstazines tylos būsenas, meditaciją bei išmintį, Orfėjas ir Kristus – kūrybos išsikūnijimo per žodį, kalbą, formas, kaukes ir išnarus idėją. Kalbos, žodžio funkcija yra dvilypė: kalba turi gaubti pasaulį Majos, materijos reikšmių ir iliuzijų šydu ir kartu atlikti Prometėjo vaidmenį – įvardyti daiktus, įrėminti būtį, suteikti galimybę žmogui atlikti dieviškąjį kūrybos veiksma. Kalbos, žodžio šaknys siekia tylą, o ikūnytais pavidalais kartojasi pasaulio atspindžiuose. Kalbos srautas fiksuoja šių atspindžių pirmavaizdžius, archetipus, o pasaulėvaizdis mėgina suklijuoti prasmingą tų pirmavaizdžių kuriamą reikšmių mozaiką, simbolinę visumą. Cieškaitės poezija, nors pasižymi statiška, monologine struktūra, vis dėlto nestokoja naratyvinio lygmens. Tačiau net ir menkiausias naratyvumas grindžiamas patirtimi laike²¹, ikūnijamas pasakojimu apie tą patirtį, o ekstatinėje poezijos patirtyje visada galima nujauti glūdint nekintančius, simbolinius pasaulio sandaros principus, kalbančius apie ypatingą patirtį tyloje, anapus istorijos ir laiko.

Nagrindėdami autorės suformuotą poetinio žodžio ir metafizinių jo galimybių programą, turėtume pripažinti, kad tokia programa remiasi platoniškąja (idėjų pasaulio) ir dekartiškąja (mechaninio kūno) idėja apie materijos ir dvasios perskyrą, nesutapimą, dualizmą. Klaidžiuose materijos labirintuose ir apgaulinguose jos atspindžiuose šį dualizmą sunku

atpažinti, nes jis slepiasi visur ir formų, linijų bei spalvų mirażais uždengia tikrąją esmę. Ne viename eilėraštyje poetė nedviprasmiškai konstatuoja tokį dualizmą: „Dualizmas nykus... Kai susikerta linijos, tampa / jos lemtingu tašku, sudarydamos tobulą kampa, – / Jas pratęsti jėga, išvaduoti iš esančio būvio, / kaip iš taško mirties – tai išplėsti gyvatei liežuvi“²². Už neigimo judesio nesunku išvelgti teiginį apie priešpriešos polių neutralizuojančią viensitą, tobulą jėgą, prilygstančią Platono *filosofiniam tinklui idėjų*: „Ar Platonas regėjo / savo lemtį – kaip aš? – filosofinį tinklą idėjų“; „ji nuo kūno atskirs į žvaigždynus alsuojančią dvasią... dualizmas erdvus!“²³ Pasaulis, kurį Cieškaitės lyrikoje siekiama išmąstyti, iš principo yra suskilęs, todėl mąstymas yra pastanga suvokti jo visumą ir atkurti harmoniją.

Dualizmo koncepcija glaudžiai susijusi ir su minėtąja dieviškojo nusikaltimo tema. Antikinis Prometėjas, graikų mitų dievybė, savo valia nusizengė aukščiausiam Olimpo dievui Dzeusui, paprastus mirtinguosius išmokęs valdyti dieviškąją ugnį. Prometėjo nusikaltimo judesys graikų mituose siejamas su pažinimu: su metalo apdirbimu, ligų gydymu, o svarbiausia – su rašto, kalbos ir kūrybos galių įgijimu. Titano prigimtis Prometėjui suteikė ypatingų žinių, pranokstančių Dzeuso sugebėjimus – žinoti dievų ir žmonių likimus. Prometėjo figūra, įvairiai apmąstoma daugybės filosofinių, mitologinių ir kultūrologinių diskursų, Cieškaitės kūryboje įgauna gana originalią versiją. Svarbiausias jos versijos teiginys – kad dieviškoji Prometėjo kompetencija ir jo suteikta kūrybos ugnis mitiniame pasaulyje iš esmės su-

²¹ H. Porter Abbot, *Narrative*, Cambridge University Press, 2002, 3–5.

²² AŽV, eil. „Veidrodžio dugnas“, 58–59.

²³ *Ten pat.*

kūrė amžiną dievų ir žmonių konfliktą, nes pažadino žmogaus dievoieškos troškimus ir suteikė pažinimo našta. Savo ruožtu šis pažinimo ir dievoieškos judesys paaštrino pasaulio ribų pojūtį, paskatino ieškoti dialogo ir jausti komunikacijos vienpusiškumą. Šitaip žiūrint Prometėjo galia pranoksta žmogaus ir žodžio kompetencijas ir nurodo žmogaus pažinimo orientyrus, esančius anapus žmonių pasaulio, anapus daiktų ir kalbos:

Prometėjo širdis ne uola ji palinksta į liepsną
Prakeikta nevilts! Amžinybėje grumtis bus liepta
Sužvėrėję dievai aureolės tuštybė šventa
Aimanavo ugnis ji paženkliino sapną ir tiesą
Už tave už save už pasaulį mes mirsime dviese
O beveide širdie virš daiktų nebyli kometa²⁴

Orfėjas, atvirkščiai, nurodo žmogiškojo pažinimo, o dar tiksliau – pažinimo galimybių ribas. Orfėjas antikinėje graikų mitologijoje ikūnijo aukščiausias žmogiškosios kompetencijos galimybes; tai buvo kūrėjas, poetas ir dainius, savo kūryba sugraudindavęs rūsčiausius požemio dievus ir deives, pravirkdęs triveidę deivę Hekatę, sugebėjęs pelnyti ypatingą požemio dievo Hado, graikų laikyto nepermaldajamu, malonę. Orfėjas dukart peržengė mirties karalystės ribas – eidamas į nakties tamsą pasitikti mirusios mylimosios Euridikės ir vesdamas ją į saulės šviesą, į gyvųjų pasaulį. Muzika ir dainomis prašydamas iš požemio išleisti Euridikę, Orfėjas mėgina sudaryti sandėrį, paveikti lemtį ir pakeisti pasaulio tvarką. Dieviškasis nusikaltimo judesys, kuriuo žmonių gyvenimą ir dievų sprendimus ryžtingai pakeitė Prometėjas, pasakojimuose apie Orfėją virsta atvirkščiu judesiu – nuolankumu ir maldavimu. Cieškaitės kūryboje apmąstoma ir inter-

pretuojama kaip tik ši Orfėjo mito dalis – poezijos žodžio galimybės perprasti dieviškąsias pasaulio paslaptis, dievų įkalbinėjimas ir negalėjimas pakeisti dieviškųjų sprendimų, kartu ir pasaulio, gamtos bei daiktų tvarkos: „Pragarų pragariai, mano meile, šventųjų sargyba – / tiktai sandėris“²⁵.

Nepavykusio sandėrio su dievais rezultatas – išmintis, kuri įgyjama įvaldžius žodžius, muziką ir kalbą, nors ir neįvaldant nemirtinumo. Prometėjo suteikta kalba Orfėjas vis tiek negali prilygti dievams, tačiau būtent kalba jis mėgina spręsti savaip suprantamą dievų ir žmonių, gyvenimo ir mirties konfliktą, nors ir nesėkmingai. Ieškodamas išeities pasitelkęs poetinį žodį, jis neišvengia tragiškos atomazgos. Orfėjui iškilusi dievoieškos problema Cieškaitės poezijoje sietina su kalbos kompetencija ir ypatinga poeto misija – ne tik su poetinio žodžio refleksija ir instrumentiškumu, bet ir su galimybe apmąstyti pasaulio sąrangą ir esmę: „Nusileidau daiktų pragaran – šimta veidis Orfėjas. / Meile mano, kap lengva ten mirti, nes daiktas palieka. / Nusileidau daiktų pragaran su žodžiu ir malda“²⁶. Euridikė, kuri pasirodo greta su Orfėjumi, Cieškaitės mito interpretacijoje yra arčiau pasaulio esmės – vaikščiodama nebūties pakraščiais, ji prabyla apie gebėjimą suvokti esmę, esančią anapus gamtos ir žodžių: „Nekalbėkim, nes žodžiai yra nebūties / paskutinė klaida. Nekalbėkime vystančiu kūnu“²⁷. Orfėjo kalba išskleidžia jo dvasios dievišką prigimtį, be kurios jis *kaip sniegas visatoje keičiasi*.

Šalia minėtųjų antikinių pasakojimų bei personažų verta paminėti ir Mūzos figūrą, kuri, kaip ir Budos motyvas, intensyviau plėtoja-

²⁴ MG, eil. „Ir ugnis“, 12–13.

²⁵ *Ten pat*, eil. „Orfėjas vakar, šiandien ir rytoj“, 51–52.

²⁶ *Ten pat*.

²⁷ TŽ, eil. „Euridikės monologas“, 55–57.

ma nuo rinkinio *Skrendu virš labirinto*. Tačiau, kitaip nei kitos temos, įvaizdžiai ar motyvai, Mūzos tema nėra susieta su kokiu nors konkrečiu personažu, net ir kuria nors konkrečia antikine mūza. Nors eilėraščių, kurių pavadinimuose įrašyta sąvoka *mūza*, yra nemažai, vis dėlto juose vyrauja neapibrėžta mūzos, kaip kūrybinio įkvėpimo, samprata. Jie išsiskiria neapibrėžtumu, spontaniška asociacijų lavina, vis dėlto turinčia vieną kryptį – kūrybos ir įkvėpimo ištakų link. Artimiausias Mūzos tematikai yra Budos motyvas. O Mūzos prigimtį ir numanomą personažą motyvuojanti figūra yra Budos motina Maja, iliuzijos, veidrodžio ir atspindžio deivė. Maja, arba iliuzija, yra riba, kurią patirdamas poezijos žodis žengia *spalvingų regėjimų* link. Tačiau drauge Maja yra būties esmė, įkūnijama stiprios kuriančios moteriškosios dievybės, kurios galia pridengta paslapties šydu²⁸. Kūrybos judesiu žmogus trokšta ši šydą nuplėšti, perprasti paslaptį, priartėti prie dvasios esmės: „jaučiu tave, artėjančią į pradžią, – / it sėkla neregėto rojaus medžio / nukrisi į pasaulio juodą dirvą / ar mano širdį...“²⁹ Tokiuose eilėraščiuose Mūzos judesiai krypta link šviesos, tiesos, aušros, žvaigždės ir tylos (eil. „Mūza žvaigždė“, „Mūza šviesa“, „Mūza tiesa“ ir pan.). Pasakojimas apie kūrybos fenomeną šios rūšies eilėraščiuose virsta ekstatinės patirties refleksija, išpūdziais, bet ne daugiau.

Budos motyvas Cieškaitės poezijoje plėtojama ne dieviškojo nusikaltimo, bet nušvitimo, išsivadavimo iš jo suteiktos kančios, nubudimo reikšmes. Nubundama iš materijos, tamsos, pasikartojančių materijos formų. Dieviškojo

nusikaltimo judesys jau yra įvykęs, tad Budos praregėjimo motyvas – nusikaltimo pasekmė: „Kol žodis tampa kūnu, atsitinka / pasaulyje tiek blogio“³⁰. Cieškaitės lyrika, kuri nuosekliai laikosi dualizmo koncepcijos logikos, pateikia Budos praregėjimo priešistorės versiją: dualizmo priešpriešą yra nulėmęs Majos gimdymas. Išskleisdama, išviešindama materijoje visatos sąrangos esmę, Maja nulėmė Budos kūno ir dvasios, eilėraštyje vadinamos protu, skirtumą. Mėgindamas perprasti savo gyvybės prigimtį, Buda priverstas perprasti motinos mirtį. Ši esminė priešprieša naikina prieštaravimus. Nušvitimo momentu Buda patiria motinos meilę, kuri sutampa su mirties patirtimi. Meilės ir mirties ribos tampa viena kitą naikinančiomis priešybėmis, ir visiškoje tyloje, be žodžių, Buda žengia link visatos dvasinės esmės, įveikdamas ir savo meilę, ir mirtį: „O Maja Motina, kai tavo sūnų nirvana svaiginanti užliejo / tarytum devintoji meilėje subrendusios mirties banga“³¹. Nors tokia Majos ir Budos simbolinio ryšio interpretacija labai artima tikrajai, budistinei, išryškėja originali išsivadavimo iš dualizmo versija – per Majos patiriamą lemtį, atsiskyrimą ir kančią. Netikėtus eilėraščio išvados: „Su dharmų amžinu srautu“, po Budos nubudimo, begalybėje Maja juda *vaitodama*. Kančia Cieškaitės kūryboje visada numato dieviškojo nusikaltimo prielaidas, todėl galima daryti išvadą, kad Majos gimdymo, Budos gimimo ir įsikūnijimo veiksmas pažeidė idealų kosminį būvį.

Kristaus motyvas suteikia papildomos argumentacijos kūniškajai žodžio būčiai. Metafizinė perspektyva, galimybė „išmąstyti pasaulį / nuo žodžio, patampančio kūnu, – lig sielos

²⁸ Joseph Campbell, *The Myth Image*, Princeton University Press, 1990, 52.

²⁹ SVL, eil. „Mūza žvaigždė“, 11.

³⁰ *Ten pat*, eil. „Buda ir poetas“, 55.

³¹ *Ten pat*, eil. „Maja Budos Motina“, 68.

miglos“ brėžiama kaip tik Kristaus simbolinės istorijos požiūriu:

Kur dvasią nūnai sutinki tarsi skaidrią spirito
liepsną,

Išardančią daiktus –
Ir akmenis verčiančią duona,
Tau teigiančią kūną kaip simbolį
Žemiško savo judėjimo vietas, kur viskas bepro-
tiškai mainos, – materijos šaltyje
Daiktas iš daikto ateina...
Žodingas širdies branduolys.³²

Krikščionybės idėja yra svarbesnė aiškinan-
tis kūno ir žodžio, pasaulio ir materijos aspek-
tus: būtent Kristus, teigiantis *kūną kaip sim-
bolį, išardantį daiktus*, išreiškia poezijos tiesą
– simboline žodžio galia įkūnyti dvasinę žmo-
gaus ir pasaulio, materijos ir gamtos esmę, anot
Cieškaitės, *išmąstyti pasaulį*. Poeto ir Kristaus
lemtis yra tokia pati – jungti dievų ir žmonių
sferas, dalyvauti nenutrūkstančioje kūno ir
dvasios misterijoje: „poeto valia ne valdyti –
gyventi, / jungti Žemę ir dangų?.. juos Žodis
atskyrė...“³³ Biblinė nuopuolio ir krikščioniš-
koji atpirkimo istorijos Cieškaitės kūryboje su-
sipina į metafizinę žodžio problematiką, pa-
laiko Vakarų filosofinės minties idėjas, nors
traktuojamos gana originaliai. O Budos isto-
rija, atvirksčiai, naikina poreikį mąstyti meta-
fizinėmis kategorijomis, aktualina tylos ir eks-
tazių patirtį. Budos motyvas pabrėžia slaptąją
žodžio esmę – tylos ir dvasinės išminties turi-
nį, piešia idealios, nekūniškos būties punkty-
rus: „Yra bevaisės tavo žodžių marios“³⁴.

Metafizikos ir mito įtampa: simboliai ir ekstatinės patirtys

Veidrodžio, labirinto, alchemijos ir sapno sim-
boliai Cieškaitės kūryboje atspindi kalbos są-

³² AŽV, eil. „Žodingas širdies branduolys“, 12–13.

³³ *Ten pat*, eil. „Praeitis-Ateitis-Begalybė“, 24–25.

³⁴ SVL, eil. „Buda ir poetas“, 55–56.

ranga nepagaunamas patirtis, poetiniu žodžiu
neišsakomas situacijas. „Beje, yra neišsakomų
dalykų. Jie pasirodo, ir tai yra mistika“, – sako
Ludwigas Wittgensteinas³⁵. Klasikinės Vaka-
rų filosofijos požiūriu, mėginimai apibrėžti
mistines patirtis yra neišvengiamai prieštarin-
gi, tačiau neabejojama, kad mistinės patirtys
yra religinės prigimties, o ši savo ruožtu nėra
įgyjama kaip informacijos įgūdis, kaip kokia
nors religinė technologija, bet kaip ypatinga
akistata, susidūrimas su dieviškąja būties pa-
slaptimi³⁶. Svarbiausias mistinės patirties bruo-
žas – pasitikėjimas, kad šią paslaptį apreiskia
tiesiogiai patiriamas dieviškasis būties Vienis,
naikinantis mąstomas žmogaus ir pasaulio per-
skyras, ribas, o santykis su juo reiškiamas emo-
cine, netiesiogine kalba³⁷. Klasifikuodamas Va-
karų filosofijos mistines patirtis, Kurtas Wuch-
terlis bando klasifikuoti neišsakomus dalykus
ir prieina svarbią išvadą apie tokios patirties
pavidalus: keliaudamas per Ludwigo Feuerba-
cho, Karlo Marxo ir Nietzsche’s, Sørenso Kier-
kegaard’o ir Wittgensteino filosofijas, Wuch-
terlis pabrėžia ypatingą kalbos filosofo Wit-
tgensteino santykį su kalba ir su mistika. Ki-
taip nei Kierkegaard’as, tikėjęs paradoksinė-
mis kalbos išgalėmis išreikšti tai, kas neišreiš-
kiama, Wittgensteinas tokias pastangas sieja
su visišku nuščiuvimu, su tylos ir mistinio išgy-
venimo ritualizavimu³⁸.

Mistinių patirčių analizė veda už logiškai
suprantamo, kalba aprėpiamo pasaulio ribų,

³⁵ Cit. iš: Kurt Wuchterl, *Religinis protas*, Vilnius: Tau-
ra, 1994, 273.

³⁶ „Mysticism, Nature and Assessment of.“, *The Encyclo-
pedia of Philosophy*, vol. 5 and 6, ed. in chief P. Edwards,
New York: Macmillan Publishing Co., Inc., & The Free
Press; London: Collier Macmillan Publishers, 1972, 429.

³⁷ *Ten pat*, 429; 433.

³⁸ Wuchterl, 1994, 237.

tačiau šiame straipsnyje nesiekama jų peržengti, o tik ties jomis sustoti ir suklasifikuoti svarbiausius tylos patirtį teigiančius ženklus – simbolius ir jų kuriamus reikšmių laukus. Šie reikšmių laukai dažnai yra itin platūs – jie apima ir mitinių personažų, ir pasakojimų ar išplėtotų motyvų reikšmes, kurias toliau vadiname temomis.

Pirmosiose Cieškaitės knygosė – *Tylos žydėjimas*, *Mylėti – gyventi*, *Gerti iš gėlių* – esama ir daugiau antikinių mitinių figūrų, kurios gerokai praplečia Prometėjo ir Orfėjo motyvų reikšmes, papildo jas naujais niuansais ir pasakojimais: Narcizas, Venera / Afroditė, Kassandra. Narcizo figūra, aptinkama ir paskutiniame rinkinyje *Antgamtėje klajojanti šviesa*, sietina su tylos patirtimi – su *spalvingų regėjimų*, kylančių žvelgiant į veidrodį, vaizdus ir atspindžius, kontempliacija. Mąstoma ir matoma drauge, nes tik taip pasirodo tikroji būtis: „jau platoniškas protas būtis, – ji nemąsto, ji mato: / alegorinis viešpats – objektas, užburtojo rato / amžinoji ašis, – jis į veidrodį žvelgia ir mąsto“³⁹. Narcizas yra materijos formų ir spalvų kontempliuotojas, mėginantis suvokti visų atspindžių, vaizdų ir veidrodžių esmę, savo aukštesnįjį „aš“, peržengdamas veidrodžio, o kartu ir materijos, savo kūno ribas: „Miego ki meilėje, sapnuodamas visus, / kurie mylėjo tai – ką tu regėjai nykstant. / Gamtos paminkle, budeliu tapai, – / gyvendamas tiktai prieš savo grožį – / sunaikinai pradžios iliuziją ne vieną“⁴⁰. Svarbiausia Narcizo patiriama riba – veidrodis – Cieškaitės kūryboje atsikartoja dažniau nei Narcizo motyvas ir sukuria atskirą simbolinių reikšmių tinklą.

³⁹ AŽV, eil. „Veidrodžio dugnas“, 58–59.

⁴⁰ Gražina Cieškaitė, *Gerti iš gėlių*, Vilnius: Vaga, 1984, eil. „Apie narcizą“, 30 (toliau ši knyga trumpinama GIG).

Veidrodžio simbolis ir tema tampa svarbiausiu Cieškaitės ekstatinių praregėjimų argumentu, kuris ne tik nurodo žmogiškosios patirties ribas, bet ir suteikia galimybę jas peržengti. Į veidrodį Cieškaitės lyrinis subjektas žvelgia itin dažnai, siekdamas įspėti atspindžių paslaptį, vildamasis visų vaizdų gelmėje išvysti dieviškuosius ženklus. Veidrodis įkūnija tiesioginę ir nebylią dvasinės būtis refleksiją, kontempliaciją tyloje, tačiau drauge jis yra ir neperžengiama žmogiškojo patyrimo riba, provokuojanti mistinį nušvitimą kontempliacijos momentu, kai imama suvokti visatos sandara ir materijos prigimtis. Veidrodžio tema Cieškaitės poezijoje yra bene palankiausia nuspėti kontūrus to paslaptingo pasaulio, kuris ativeria spalvingų regėjimų perspektyvoje, grąsindamas iš jų ištrūkti: „Ar daiktui savyje nebūna ankšta / tenai, kur gilų veidrodį sulanksto / bedvasiai atspindžiai, kurie iš visko / tarytum veržiasi antvisaton“⁴¹. Taigi *veidrodis* yra ir stipriausias mistinės patirties katalizatorius. Beje, poetinis žodis Cieškaitės taip pat traktuojamas (ir tai simboliška) kaip turintis veidrodžio savybių: savo sąranga žodis apima *dangaus ir žemės tvarką*. Veidrodžio vaizdo ir atspindžio problematika svarbi ir Platelio poezijoje, kur irgi mąstoma apie žmogiškosios patirties ribas, tačiau Platelis labiau pabrėžia žmogaus sąmonės galią interpretuojant pasaulį ir nesureikšmina misticizmo poreikio.

Veidrodžio, atspindžio ir kūno ribų tema Cieškaitės eilėraščiuose papildoma ir moteriškuoju Veneros ar Afroditės (vartojami abu vardo variantai) pavidalu, kuris gana intensyviai kartojasi rinkiniuose *Skrendu virš labirinto*,

⁴¹ SVL, eil. „Toli nuo saulės“, 26.

Antgamtėje klajojanti šviesa. Su Veneros figūra sietini pasaulio, žmogaus ir gamtos grožio fenomenai. Afroditė arba Venera skleidžia pačią grožio idėją, nes jos kūnas atspindi dieviškąją pasaulio sandarą ir tvarką: „Kas tavo sėklomis bedugnėj tiki, / o groži, tu gyvybės pavainiki?“⁴² Harmoningo kūno proporcijos atitinka dievų kūrybos modelį, kurį perpratus galima nušvisti, praregėti ir įgyti ypatingų išgyvenimų be kalbos pagalbos. Veneros grožis pranoksta materijos ribas, todėl jis skelbia žinią apie amžinybės patirtį, žmonių, gamtos, materijos pasaulyje prilygstančią mirčiai: „Prie jūros laukia Venera – ir žvelgia, / į šaltą veidrodį, nūnai nustelbus / gimdyvių grožį, – ji viena išniro / gajį lyg saulė, amžina lyg mirus“⁴³. Metafiziniu peržengimo judesiu moteriškoji Veneros arba Afroditės figūra pasirodo kur kas stipresnė už Narcizą, kuris keičiasi, praranda žmogiškąjį pavidalą ir virsta gėle – deivė geba sudaužyti jos grožį įkūnijančius veidrodžius, kartu ir peržengti gamtos, pasaulio, materijos formas bei šitaip sugrįžti į pirmą pradžią būvį neprarasdama savo pavidalo, savo esmės.

Turėdama galių peržengti veidrodžio ribą, Venera Cieškaitės kūryboje įgyja ypatingą dieviškosios kūrėjos statusą, gal kiek panašų į Budos motinos Majos. Sugebėjimas ištrūkti iš pasaulio, kuriam ji priklauso, leidžia išvelgti tam tikro moteriškojo mito, galbūt matricentrinio, apybraižas, kurios skatina Venerą suvokti kaip personifikuotą moteriškąją kūrybos galią, pranokstančią vyriškąsias Cieškaitės poezijos dievybes, kad ir Budą bei Kristų: „ji prie jūros / visus tarytum iš savęs sukūrus / alsuoja, – tarsi žydrą ledą kerta – / sudaužo veidrodį prie jūros vartų“⁴⁴. Priešingai nei Buda ar Narcizas,

Venera ne tik išbandoma veidrodžio galia, bet ir pati ja manipuliuoja. Veneros ar Afroditės paveikslas Cieškaitės lyrikoje esmingai papildoma tylos ir veidrodžio tema. Būdamas ne veidrodinis, o tiesiog idealus žmogaus kūnas, Venera vis tiek atlieka veidrodžio funkciją: ji savaip atspindi materiją, ji gali būti mąstoma ir kontempliuojama kaip bet kuris žmogiškasis kūnas, kaip gyvybės ir gamtos forma: „Gamta yra graži kaip kūnas tavo, / nemąstanti, bet mąstoma – ji laukė, / Dievybės veiksmo, kai žmogus maištavo / lyg tas, kurį užbūrė blogio kaukė, / pažadino lemties mirazai nykūs“⁴⁵.

Nykūs gamtos ir pasaulio mirazai Cieškaitės lyrikoje atskleidžiami kita mitine figūra – Kasandra. Kasandra pasirodo tik viename ilgame rinkinio *Gerti iš gėlių* eilėraštyje „Širdies Kasandra“, tačiau ši figūra svarbi dėl savo sąsukų su labirinto įvaizdžiu ir tema, nes motyvuoja svarbų simbolinį labirinto reikšmių tinklą. Pagal graikų mitinius pasakojimus, Kasandra buvo dieviškomis galiomis apdovanota moteris, turėjusi dovaną numatyti įvykius ir pranašauti. Kasandros žodžiais į žmones bylojusi dieviškoji išmintis. Jos meilės geidė, tačiau atstumtas dievas Apolonas nubaudė moterį ypatinga lemtimi – jos pranašikais žodžiais niekas netikėjęs. Kasandra Cieškaitės eilėraštyje pasirodo kaip vieniša būtybė, žinanti baisias dievų paslaptis, bet negalinti jų pranešti. Su teikta kalbos dovana Kasandrai yra bevertė, nors ji naudojasi ja apimta ekstazės, vadinasi, dievų įkvėpta. Gana sudėtingame eilėraštyje, šalia daugybės šalutinių asociacijų, vis dėlto išryškėja tas pats su poetinio žodžio, kūrybos įkvėpimo ir meno problematika sietinas mo-

⁴² *Ten pat*, eil. „Tu vienas, groži“, 30.

⁴³ *Ten pat*, eil. „Veneros veidrodinis. Vizija“, 77.

⁴⁴ *Ten pat*.

⁴⁵ Gražina Cieškaitė, *Antgamtėje klajojanti šviesa*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, eil. „Gamta yra graži“, 38 (toliau ši knyga trumpinama AKŠ).

tyvas: kaip ir Prometėjas, Kasandra numato ateitį, tačiau – kaip ir Orfėjas – nors patiria įkvėpimą, bet negali keisti dievų sprendimo, vadinasi, neturi galios keisti pasaulio. Kitaip nei kiti mirtingieji, kurie negali atitrūkti nuo savo patirties, Kasandra regi žmogaus gyvenimą kaip *nelaimingą sapną, daiktišką miglą, mirusių dulkes* – kaip klaidžios patirties sistemą, kaip *labirintą*, iš kurio ji žino kelią, bet negali pasakyti.

Labirintas yra pagrindinė gėrio ir blogio susitikimo arena. Labirintas įkūnija tirščiausia materijos ir blogio substancija, jo centre vyksta svarbiausia žmogaus ir žvėries, kūno ir dvasios kova. Ši tema Cieškaitės kūryboje virsta pasikartojančiais alegoriniais pasakojimais, ne kartą minimas Minotauras, Tesėjas, tačiau poetė domina ne konkreiti mitinė istorija, bet apibendrintas pasakojimas apie ją. Bene ryškiausiai jį nusako rinkinio *Tarp laiko ir amžinybės* epigrafas: „Kai žmoguje miršta Dievas, / tuomet jame gimsta žmogus-gyvulys – tarytum save naikinantis padaras, savotiškas kentauras, dvipusis blogio ir gėrio lydinys“. Žmogaus-žvėries alegoriją papildoma antžmogio, grobuonies, blogį nešančio žmogaus figūros, kurios simbolizuoja agresyvios materijos pergalę prieš dvasią. Labirinto tema labiau eksploatuojama nuo rinkinio *Skrendu virš labirinto*, o rinkinyje *Auka žvaigždžių vainikui* ji filosofškai apibendrinama: „O labirinto linijos lyg rievės / to pažinimo medžio, kurs išdygo“⁴⁶. Labirintas siejamas su išbandymu, su patyrimu, kuris atsiranda bėgant laikui ir nėra ekstatinis įvykis, bet įgyjamas kančios ir išminties keliu. Tai žmogiškosios savivokos keliu įgytas praregėjimas.

Senovės egiptiečių mitologinis paukštis feniksas, ypač pamėgtas Viduramžių mistikų

kaip sugebantis atgimti iš pelenų ir nuolat atsinaujinti, tampa Cieškaitės labirintinės patirties įvaizdžiu: „nepatikėjau savo žvilgsniui, – degė / to lizdo erdvėje besparnis laikas / tarytum feniksas, į labirintą liejos / žvaigždžių medus... o purpurinis tvaikas / šaltos ugnies, esybės praregėjimas“⁴⁷. XX a. Vakarų literatūroje labirinto tema taip pat dažniausiai įkūnija pasaulio kaip blogio vaizdinį⁴⁸. Įdomu palyginti: Platelio ir Nijolės Miliauskaitės poezijoje gana intensyviai eksploatuojama labirinto tema ir vaizdinys įkūnija kiek kitokią labirinto sampratą. Labirintas jų kūryboje – tai dievoieškos, aukštesniojo „aš“ pažinimo kelias, savo struktūra artimesnis mandalos sampratai; tai ne košmariškų, bet itin harmoningų patirčių versmė.

Kristaus motyvas Cieškaitės poezijoje yra arčiausiai Kasandros motyvo kuriamų reikšmių. Kalbos dovana ir Kristui, ir Kasandrai yra svarbiausias mąstymo instrumentas ir pažinimo šaltinis, galintis išgelbėti iš pasaulio labirinto. Budizmo ir krikščionybės motyvų samprata ir skirtingai papildo poetinės kalbos sampratą ir suteikia jai prasmės niuansų, vis dėlto būtent Kristaus motyvas suteikia svarbiausių mistinių išgyvenimų ir dramatiškiausių kalbos patirčių. Savo santykiu su kalba ir metafizine kalbos galia Kristus ligi dugno išsemia žmogiškosios patirties galimybes, pereina slapčiausius savo patirties labirinto koridorius ir patiria nušvitimą susimbolindamas kalbą – įveikdamas kalbos ir kūrybos barjerą: „O Žodis, kurs mokėsi būti žmogum! / Ką žino pasaulis, kai išstumia širdį? – nebūti / ant kryžiaus žmogum – tiktai simboliu, skleidžiančiu kančią“⁴⁹.

⁴⁷ *Ten pat.*

⁴⁸ André Peyronie, „The Labyrinth“, *Companion to Literary Myth, Heroes and Archetypes*, ed. by P. Brunel, London and New York: Routledge, 1996, 685–719.

⁴⁹ AŽV, eil. „Širdingas širdies branduolys“, 12–13.

⁴⁶ AŽV, eil. „Žvaigždės labirinte“, 20–21.

Kitaip nei Buda, Kristus savo transcendentiniam patyrimui suteikia simbolinę (netiesioginę, analogija grįstą) formą – kalbą, kurios struktūroje užkoduota ši įveikta patirtis. Tad poeto žodis įgyja transcendentinę kompetenciją ir dažnai dviprasmiškai pavadinamas Žodžiu. Savo ruožtu Kristaus motyvas dramatiškai suaktualina ir mirusio dievo motyvą, pasaulio atpirkimo misterija savaip pratęsdamas ir komentuo-damas dieviškojo nusikaltimo temą. Mirusio dievo tema virsta įdomia mirusio Žodžio, drauge ir mirusios poetinės kalbos versija:

Meilė yra su mumis... – Frydrichas, knyga
 užvertęs –
 Tarsi nektarą paslėpęs, – tardavo: „Tylinti frazė.
 Dievas? – jis mirė žmogum... neprisikėlė –
 neverkite!..
 Su devynioliktu amžiumi baigiasi Žodžio
 ekstazė...“⁵⁰

Audrius Beinorius rašo, kad šiuolaikinė, mistinius išgyvenimus klasifikuojanti filosofija (S. Katzo, R. Gimello, H. Pennerio, W. Prudfooto) teigia, esą mistinio patyrimo ašis – kultūriškai nulemtas patyrimas. Misticizmo konfliktą užmezga sava kultūrinė patirtis, ir tik tokia patirtis gali būti adekvačiai perskaitoma⁵¹. Tad poetinio žodžio problema Cieškaitės poezijoje yra arčiausiai krikščioniškosios patirties kontekstų, nes Kristaus motyvas – aktuali-iausias kultūrinis, istoriškai nulemtas kontekstas. Kristaus motyvas teigia vienintelę galimybę poezijos žodžiu pasiekti dvasinės išminties, įgyti simbolinės žodžio galios, paliudyti tylą, tačiau šioje poezijoje netikima, nepasitikima

⁵⁰ *Ten pat*, eil. „Spirito liepsną išvydęs“, 30.

⁵¹ Audrius Beinorius, „Misticizmo fenomenas kultūrinio dialogo perspektyvoje“, *Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002, 216.

šia galia. Intensyviau šis motyvas atsiskleidžia paskutinėse Cieškaitės knygose, ypač rinkinyje *Antgamtėje klajojanti šviesa*. Bet tai gali būti nulemta ir istorinių įvykių – nepriklausomybės atgavimas, išnykusi cenzūra krikščionybei, jos interpretacijoms.

Dėl sąsajų su atspindžiu ir meditacija Budos motyvas yra arčiausiai Narcizo, Veneros ir Euridikės personažų ir esmingai papildo veidrodžio ir labirinto temas. Labirintas yra ir gamtos, ir daiktų, ir žmogaus kūno labirintas, į kurį, tarsi į veidrodį, žvelgdamas Buda savo protu įstengia prasiskverbti pro regimąjį pasaulio vaizdą, savo kūną suvokti kaip atvaizdą, už kurio kaip už paslapties šydo glūdi bevaizdė esmė: „žaidžiu mintim, kančia, pasaulio protu, / regiu save kaip veidrodį bevaizdį“⁵². Kaip ir Narcizas, Buda sugeba veidrodžio atspindžiuose kontempliuoti savo atvaizdą, kaip ir Afroditė – žvelgti į savo kūną kaip į visatos veidrodį, o jį sudaužius išvysti dvasinę savo esmę. Tik pasaulis dėl to nepasikeičia, Buda neturi Afroditės galių. Kalba ir žodžiai Budai – tie patys Majos, iliuzijos pančiai, tas pats klaidinančių patirčių ir atspindžių pasaulis. Kitaip nei Kasandra, Buda nesistengia kitiems pranešti apie savo klaidžias, labirintines pasaulio ir dievų patirtis, jam svarbesnė tylos patirtis. Labirintas Cieškaitės lyrikoje yra ir begalybės sinonimas, reiškiantis nesibaigiančią ir žodinio pažinimo, ir kančios begalybę. Nusimetęs dievų užkrautą kalbos našta, jos logiką, Buda nukreipia savo mintis taip, kad galėtų intensyviai atspindėti bežodį pasaulį: įveikęs atspindžius nubusti amžinybėje. Prometėjo atnešta dovana Budos nubudimo akimirka atrodo beprasmiška, nes ji didina kančią – lygiai taip

⁵² SVL, eil. „Buda ir žvėris“, 62.

beprasmiška yra ir Kasandros bei Orfėjo išgyvenama kančia.

Svarbiausios Cieškaitės lyrikos priešpriešos – tylos ir žodžio, vaizdo ir bevaizdės esmės, galiausiai – materijos ir dvasios (Prometėjas, Orfėjas, Kasandra, Kristus – Narcizas, Afroditė, Maja, Buda). Verta atkreipti dėmesį į Afroditės/Veneros personažą, kurio galios Cieškaitės pasaulėvaizdyje yra stipriausios. Afroditės/Veneros galioms prilygsta drauge sudėtos Majos ir Budos jėgos. Tokia yra pagrindinė priešpriešų seka, tačiau, atskirai gilinantis į kiekvieno motyvo ar temos versijas, atsiranda įdomių ir prieštarų atspalvių, kurie vėl papildo minėtą pasaulio vienybę, kaip trokštamo idealo, sampratą. Vis dėlto Prometėjo, Orfėjo, Budos ir Kristaus siužetiniai pasakojimai grindžiami juos vienijančia pamatine idėja, tik kiekvienas ją nurodo skirtingais būdais. Ekstatinėse Cieškaitės poezijos patirtyse prisimenamas (*anamnezės* sąvoką galima aptikti ir jos eilėraščiuose) idealių būvių pasaulis. Eilėraštis užfiksuoja ir spontanišką kalbos srautu atpasakoja ekstatinėse tylos būsenose patirtas tokio pasaulio formas. Poezijos kalba bylojama tol, kol ši būseną išsenka. Kiekvieną kartą vis kitaip grįžtama prie tų pačių būvių, skelbiančių apie dvasinę būties prigimtį.

Kaip ir veidrodžio atspindžiai, kaip ir Majos iliuzija, *amžinybės miražų* arba *absoliuto* prigimtis yra ekstatinė, prilygstanti bežodžio nušvitimo, praregėjimo būsenoms, o poeto pastagos ją užfiksuoti poezijos žodžiu yra utopinės ir prilygsta nebent sapne patirtos anapusbės, atminties apie tobulą vienį apsireiškimams: „Kai bežadis – tarp žodžių širdies nestojantis laikui, – / amžinybės mirażas atspindi oazę, kartoja“; „Amžinai / prisiminsiu!“⁵³

⁵³ AŽV, eil. „Amžinai“, 33.

Šiuo atveju sapno ir anamnezės sugretinimas neatsitiktinis. Sapno ir vizijų tema Cieškaitės poezijoje bene gausiausia, ir būtent ji galėtų būti siejama su misterine, lengviausiai ribas peržengiančia patirtimi. Sapnas yra ir arčiausiai veidrodžio: „Gilūs veidrodžiai sugeria mus – / tai į juos mes per sapną įėjome, – / dvasiakūniai, bežadžiai, vieni“⁵⁴. Sapnavimas, kaip ir žvelgimas į veidrodį, apsieina be verbalinio mechanizmo, nes sapnas nereikalingas žodžių, vietų jų vaizdais reiškiasi svarbiausioji išmintis, dvasinis pradas. Vis dėlto Cieškaitės filosofiniame pasaulyje galima išskirti dvi sapnavimo versijas: sapnavimas nubudus ir atsimerkus, nesuvokiant materijos ir dvasios sferų skirtumų, pasiklydus klaidžiuose atspindžiuose, iliuzijos bei kalbos labirintuose; ir sapnavimas kaip nušvitimas, kai ekstatinėje sapno patirtyje apsireiškia dvasios ženklai. Pirmuoju atveju lyg ir labiau pabrėžiama materijos, antruoju – dvasios patirtis.

Cieškaitės kūryboje yra išsityrusi sapno ir vizijos, sapno ir misterijos, sapno ir svajonės riba, kuri, anot Gastono Bachelard'o, yra lemtinga, nes nurodo materijos ir dvasios perskyrą⁵⁵. Svajonė, pasak Bachelard'o, yra kontempliacijos forma, kuriai būtina materija ir distanciją kuriantis žvilgsnis⁵⁶, o tikrasis sapnas sapnuojamas užsimerkus, hermetiškoje vidinėje patirtyje. Palyginti su svajone, sapnas yra lyg akligatvis, kur vis grįžtama į patirties praeitį ir kur negali būti projektuojama ateitis. Tačiau Cieškaitės poezijoje tai reiškia, kad materijos ir dvasios ribos savaime yra gana neapibrėžtos, silpnos, tad ekstatinė sapno ir svajonės pa-

⁵⁴ *Ten pat*, eil. „Kur tamsa ir šviesa“, 42.

⁵⁵ Gaston Bachelard, *Svajonių džiaugsmas*, Vilnius: Vaga, 1993, 121.

⁵⁶ *Ten pat*.

tirtis, intensyvus išgyvenimas jas apskritai su-naikina; tikima, kad taip kontempliuojama vi-sa būtis, visi jos pavidalai ir formos. Poeto mi-sija iš dalies suvokiama kaip sapnavimas, pra-našavimas, nes poetas yra tarpininkas tarp ma-terijos ir dvasios, žodžio ir minties, būties ma-tytojas ir mąstytojas. Sapnas, ekstatinė ir ne-sąmoninga žmogaus būseną prilyginama nu-švitimui.

Sapno patirčiai priešingi yra alcheminiai eksperimentai, kurių metu gamtos pasaulis ir daiktai mistiniu būdu pakeičiami į tauresnius. Alchemija, viena iš seniausių mokslinių siste-mų, rėmėsi idėja apie idealų būdą akimirks-niu, tarpininkaujant pašvęstajam išminčiui (Cieškaitės poezijoje jam atstovauja poetas), sulieti dvasinę patirtį su materijos pradmeni-mis (paprastai tai būdavo siera ir gyvsidabris) ir išgryninti, išslaptinti ar transformuoti vie-nas materijos formas į kitas (išgauti auksą ar-ba filosofinį akmenį). Tačiau cheminis ekspe-rimentas nebūtinai turėjo vykti realiai, pati vir-smo idėja ir pasakojimas apie materijos vir-smą buvo alegorija apie materijos ir dvasios junglumo galimybes. Alchemija Viduramžiais buvo mokymas apie dvasinę, dievišką visa ko prigimtį, apie tai, kad Dievas glūdi ir daiktų išorėje, ir viduje⁵⁷. Alchemikai teigė, kad dva-siniame žmogaus lygmenyje dieviškoji prigim-tis reiškiasi *atgimimo*, materialiam – *virsmo*, *pakeitimo* veiksmais, o meną ir mokslą trakta-vo kaip svarbiausius materijos ir dvasios jung-lumo katalizatorius, iš gamtos stebėjimų ir interpretacijų semiančius išmintį ir ją teikian-čius⁵⁸. Cieškaitės poezijoje alchemija yra vie-na netikėčiausių, tačiau svarbių patirčių, ku-

riančių raiškų, kone Viduramžių epochos al-chemikų dirbtuvės koloritą. Meno ir mokslo patirties nuorodų jos eilėraščiuose yra pačių įvairiausių, tačiau vis dėlto nusveria negaty-vioji alcheminio eksperimento problematika. Ilgame ir painiame eilėraštyje „Alchemija“ (rink. *Gerti iš gėlių*) yra daugybė aliuzijų į kū-rybingos vaizduotės patirtį, tačiau vyrauja tra-giškos Ikaro, Kretos labirinto kūrėjo ir staty-tojo, žūties vaizdai.

Cieškaitės poezijoje alchemija, nesuvaldy-ta dvasios, gali virsti demoniška jėga – ardyti dieviškuosius daiktus ir griauti pasaulio tvar-ką: „o alchemijos demonas, verčiantis auksą į sniegą! / Pasmerkta išmintis filosofinio akme-nio miegui“⁵⁹. Tai gana originali toliau plėto-jamo dieviškojo nusikaltimo versija. Tačiau svarbiausia joje ne religinio atspalvio įgijęs mor-alizuojančio perspėjimo judesys, bet požiūris į akmenis ir daiktus. Alchemikų akmuo vis dėl-to buvo daiktas, turintis dvasinę dievo sėklą ir materinę substanciją⁶⁰. Cieškaitė mąsto sudė-tingiau: akmeniui priskiriama filosofinė daik-to savyje idėja, perimta iš Kanto filosofijos. Ak-muo turi kontūrus ir paviršių, tačiau yra be-veik netekęs materinės substancijos, beveik nustojęs būti daiktu, priartėjęs prie simbolio kategorijos. Dvasinės sandaros daiktai pasiro-do ir Nykos-Niliūno, Platelio bei Onės Baliu-konės poezijoje, tačiau vis dėlto naujausioji li-teratūra, ypač Gedos, Venclovos, Miliauskai-tės, Jonausko, Grajausko poezija, kalba apie realų daiktą su visa kasdieniška jo konkrety-be. Akmens galėjimas *amžinai tylėti dangišką kalbą* nurodo akmens sąsajas ir su Cieškaitės nuolat minima Platono filosofija. Tarp Kanto

⁵⁷ AŽV, eil. „Tryliktasis. Vizija“, 54–55.

⁵⁸ *Ten pat*, 569–571.

⁵⁹ AŽV, eil. „Išminties migloje“, 31.

⁶⁰ Холл, 1993, 571.

daikto savyje ir Platono *idėjų* jos kūryboje susikuria priešpriešų įtampa, verčianti ir *daiktą*, ir *idėją* suvokti kaip paradoksaliausią filosofavimo lauką. Kaip ir į ekstatinę nušvitimo būseną vedantis veidrodis, Cieškaitės akmuo turi būti kontempliuojamas tyloje: alcheminė transformacijų patirtį akmuo nurodo savo kūnu, kaip ir Venera. Neturėdamas veidrodinio paviršiaus, apie *virsmo*, *pakeitimo* galimybę akmuo kalba alegoriniais, nepermatomais savo kūno pasakojimais.

Poetinė „metafizinės teorijos“ ir mito restauracija

Filosofiniai-simboliniai Cieškaitės poezijos pasakojimai ir temos susisieja, papildo ir neutralizuoja vienas kitą. Temų lygmeniu didžiausia priešprieša susiklosto tarp veidrodžio ir labirinto bei sapno ir alchemijos motyvų. Poetinio žodžio problematiką atskleidžiantis šių motyvų ir temų mechanizmas sukuria netikėtą rezultatą – save naikinantį kartojimą. Kartojimo veiksmu išsakomos pastangos aplinkiniu keliu, netiesiogiai, savyje nuolatos reflektuojant pasikartojimo klaidą (kaip Buda) įveikti kalbos iliuziją ir pasiekti būties tiesą. Cieškaitės lyrikos kalba grįsta sąvokų kartojimu ir aiškinimu, o vyraujantis simbolinis bei alegorinis – ne metaforinis ar ironiškas, kaip įprasta šiuolaikinėje literatūroje – kalbėjimo būdas rodo troškimą ištrūkti iš kalbos sistemos. Pagrindiniai motyvai ir temos kaip tik apie tai ir byloja; jie visi nurodo tą pačią orientacinę žodžio kryptį – iš kalbos į tylą, iš kūno į dvasią, iš žodžio *kaukės* ir *išnaros* į grynosios minties patirtis. Beje, visi šių mitinių (Euridikės, Afroditės/Veneros, Kasandros) ir mistinių (Majos ir Mūzos, veidrodžio, labirinto, sapno, alchemi-

jos) temų bei motyvų kontekstuose išryškėję personažai ir pasakojimai, ypač moteriškieji, iliustruoja neverbalinės, intuityvios, ekstatinės patirties persvarą prieš verbalinę, vyriškąją, racionalią. Svarbiausia pasikartojanti ir apibendrinanti pasaulėvaizdį tokios patirties forma – *ovalas*: „dievų metaforos judėjimo galia / tebus gražintos tam, kuris pamiršo – / kaip griau-na tai, kas veržiasi į viršų – / ir vėlei stingsta žemės ovale“⁶¹. Ovalo forma, sąvoka ir įvaizdžiai išreiškia esminį pasirodančios, patiriamos materijos, *judėjimo kraujo užburtam rate* principą. Ovalas – tai lyg pamatinė, apibendrinanti mitinius pasakojimus, į save grįžtanti archetipinė pasaulėvaizdžio forma. Ovalą galima laikyti ir savitu Cieškaitės filosofinio mąstymo bei stilistikos kodu – anot Kavolio, „simboliniu antropologiniu modeliu“, simbolines lyrikos struktūras dauginančiu pagal ovalo arba rato matricą.

Aleksejaus Losevo teigimu, ratas yra pagrindinė geometrinė antikinės filosofijos figūra, apibendrinanti regimojo kosmoso sandarą ir būvį, įkūnijanti amžinybės idėją⁶². Ratas graikų filosofijos istorijoje (Pitagoro, Platono, Plotino mąstyme) įkūnijo savotišką loginę mito konstrukciją, kurios pamatus lėmė jutiminė-mistinė pasaulio sampratos versija⁶³. Iš šios versijos išsirutuliojo visos Vakarų filosofijos aptariama pasaulio samprata. Galbūt tokia versija kiek paaiškintų ir Cieškaitės poezijoje išryškėjusią rato archetipo apibendrinimo galia, nes *ovalas* ar *ratas* dažnai iškyla drauge su Herakleito *priešybių vienybės* sąvoka. Herak-

⁶¹ *Ten pat*, 43.

⁶² Алексей Федорович Лосев, „Античный космос и современная наука“, *Бытие. Имя. Космос*, Москва: Мысль, 1993, 242.

⁶³ *Ten pat*, 76–77.

leito *priešybių vienybė* taip pat grįsta rato, atspindinčio amžinąjį kartojimąsi, forma, nes ir rato *apskritimo* pradžia ir pabaiga yra bendra. Cieškaitės lyrikos priešybių vienybės patirtis dažniausiai kalba apie viską apimančią, visas būties patirtis aprėpiančią, prieštaravimus naikinančią vieningą būtį: „Visatos ašyje rūsti galia – / vienybės ženkle žaismas ovale“⁶⁴. Tokių priešybes apibendrinančių judesį galima išvelgti ir Herakleito filosofijoje, Vienio sampratoje⁶⁵. Ant vieningos būties, vienio idėjos grunto Cieškaitės poezijoje klojami Pitagoro *skaičių misterija*, Platono *idėjų pasaulis*, Descartes'o *mechaninis kūnas*, Kanto *daiktas savyje* – visa tai dalyvauja įvairiais poetiniais pasakojimais plėtojamame *priešybių vienybės* mechanizme: „ir tampi sau penktuoju keliu – į priešybių vienovę, / jų lemtingąją kovą / kai tavo minties begalybė – / o atspindinti gamtą, kurią tu aprėpti panūdai“⁶⁶.

Ovalo, rato archetipas labiausiai veikia ir vaizdinę Cieškaitės lyrikos sistemą. Tokių metaforų kaip *paleista strėlė ir įtemptas lankas*, *pasaulis* ir *ašis*, *lizdas* ir *feniksas* struktūra leidžia atpažinti tą pačią kartojimosi ir grįžimo į pradžią idėją. Ovalui artimas ir *gyvybės medžio* archetipas, kuris visas visatos sferas aprėpia į vieną. *Medžio* ir *ovalo* junginiu reiškiamas pasaulėvaizdis atrodo išpūdingas savo apibendrinančiu mostu: „Ant akmens / du žalčiai išmintingai stebėjosi saule. Sustojau. / Mes nežūsim, – jie kirto žvynais, jie kalbėjo, – / mes nežūsim! Nuo mūsų pradėjo svyruoti gamta – / išmintingai svyruoti kaip medis, lizdais apkaišytas“⁶⁷. Cieškaitės kūryboje *ovalas*, *ratas* ar *medis* (ar

poetinėmis asociacijomis išplėstos šių archetipų versijos) pasirodo kaip metafizinių ir ekstatinių patirčių apibendrinimas – kaip vyraujančios patirties formos, pajėgios abstrahuoti visą žmogiškąją būties patyrimą: „kol atmintis regėjimus padalo, / kad į dienos paveikslą nuolatos / žiūrėtų tas, kuris nesikartos, / kai vėl primins tau išmintį ovalo“⁶⁸. Tačiau tas pats smarkus abstrahavimo mostas iš metafizinių vienio apmąstymų šios lyrikos subjektą išmeta tiesiai į ekstatines patirtis, o ten, kur baigiasi kalbos problema, baigiasi ir apmąstymai apie būtį, – lieka kalba neapibrėžiamas jos jausmas. Tai reiškia, kad simbolinis abstrahavimo intensyvumas šioje lyrikoje yra priešingas žodžio, poetinės kalbos galiai, nes jis kaip tik ir nukreipia link mistinių išgyvenimų, o šie, anot Wittgensteino, patiriami tyloje⁶⁹. Metafizinis Cieškaitės poezijos judesys galėtų būti atpažįstamas turint galvoje būtent kalbos ribų patyrimą. Tačiau jos kūryba ypatinga tuo, kad kalbos ir pasaulio ribos čia nesutampa.

Cieškaitės mistiniai išgyvenimai pasaulio ribas iškelia iš Vakarų filosofijos kategorijomis reflektuojamų reiškinių lauko, tačiau metafizinis jos mąstymo pobūdis leidžia poetės patirtis aptarti remiantis klasikine Vakarų filosofija. Vakarų filosofijos atžvilgiu ekstatinės, mistinės patirtys atrodo kaip jausminiai ištrūkimai iš dominuojančios mąstymo sistemos, kaip metafizinių patirčių nuotykių. Ir nors tų nuotykių daug, jie gali būti klasifikuojami į atskirą „moteriškąją mitologiją“ priskirtiną diskursą. Cieškaitės kūryboje toks diskursas atsiskleidžia per moteriškosios deivės temą – kartu su bežodės būties vienio pajauta, nepra-

⁶⁴ GIG, eil. „Šarvai ovalas aureolė toliui“, 22.

⁶⁵ Hérakleitas, *Fragmentai*, sud. M. Adomėnas, Vilnius: Aidai, 1995, 27–29.

⁶⁶ SVL, eil. „Judėjimas viltis“, 72.

⁶⁷ MG, eil. „Orfėjas vakar, šiandien ir rytoj“, 51–52.

⁶⁸ SVL, eil. „Laikas“, 36.

⁶⁹ Cit. iš: Wuchterl, 1994, 275.

kalbinama būties paslaptimi. Deivė Cieškaitės poezijoje pasirodo kaip visa moteriškųjų personažų galerija: Venera arba Afroditė, Euridikė, Maja, Mūza, Kasandra. Pasak Gintaro Beresnevičiaus, daugelyje kultūrų paslaptiną, gyvybę telkianti žemės galia įsikūnija moterų personažais ir per paplitusius Ištar, Afroditės, Veneros, Gajos ir Persefonės vardus bei mitines istorijas pasiekia Vakarų kultūrą⁷⁰. Baltų deivių vardų Cieškaitės poezijoje nerasime, tačiau jos pasirodo Kavolio minėtuojų „pragarų sesers“ pavidalu, įkūnijančiu moteriškosios mitologijos ir moteriškojo mąstymo principą šiuolaikinėje lietuvių poezijoje⁷¹. Eilėraštyje „Sugrįžti amžinai“ išniręs *pragarų* įvaizdis įvardija pirmąją, kalbai nepavaldžios patirties laiką ir vietą: *bežvaigždę valandą, nebūtis akivaizdoje*⁷². Gyvybės medis, ko gero, yra autentiškiausias Cieškaitės eilėraščių baltų mitologijos vaizdinys, pagrindžiantis „pragarų sesers“ tapatybę. Dar raiškesnis moteriškosios pasaulėjautos įrodymas yra žemės mitologijos vaizdinija ir už jos glūdintis neįvardytas vegetacinių žemės galių mitas, kurio pagrindinis personažas – deivė, gebanti prižadinti mirusių naujam gyvenimui. Euridikės motyvas Orfėjaus mite taip pat turi tokią chtoniškąją šaknį, siekiančią seniausią graikų mistrijas⁷³.

Ir vienio, ir moteriškosios deivės idėjos nėra vien abstrakčių apmąstymų rezultatas, jos aiškiai pasirodo ir pasaulėvaizdžio lygmeniu. Cieškaitės kūryboje nuostabą kelia ne tik tai, kad čia nėra moteriškosios ornamentikos, ko-

kių nors *žibuoklių, kregždūčių ar smilgų* (stereotipinės įvaizdžių sistemos, būdingos XX a. antrosios pusės lietuvių moterų poezijai), bet ir pabrėžtinai chtoniška eilėraščių gyvūnija ir augmenija: *sparnuotos gyvatės, drakonai, paparčiai, dinosaurai, žalčiai*. Chtoniškoji vaizdinija siejasi su pirmąją laikų: „O gyvybės šventoji vaikyste... / o paparčių žiedai tarsi nebylio grožio giesmė. / Ar žydėjo paparčių miškai mums nematomoj eroj? / Dinosaurų skeletai kaip išnara laiko“⁷⁴. Svarbiausias pasaulėvaizdžio fonas yra pirmąją gamtos elementai: smėlis, jūra, dangus, ugnis. Jų kuriama pasaulio pradžia atvira visų stichijų poveikiui, tačiau šis poveikis labiau simbolinis, religinės prigimties: *dega erškėčiai, užburtu ratu teka vandenys, vėjai sukasi apie vieną ašį*. Be abejonės, tai mitinis archetipinis pasaulėvaizdis, kur kartojasi kuriančioji žemės ir moters galia, gamtos ir gyvybės pasikartojimais reiškiamą amžinybės idėją. Vis dėlto ovalo arba rato archetipas yra aiškesnis ir lengviau perskaitomas, juo labiau kad autorė nuolat pabrėžia geometrinę savo vaizduojamo pasaulio sandarą: „I geometrinę garsų tikrovę / Štai išibrauna niekas ir gamta“⁷⁵. O moteriškasis žemės deivės personažas lieka slaptasis poezijos turinys.

Cieškaitės poezija, cituojanti ryškesnes Vakarų filosofijos idėjas ir autorius, yra įdomi tuo, kad šias idėjas ne tik iš naujo apmąsto, bet jomis ir suabejoja. Abejojimo judesys virsta kritika ir išsilaisvinimu, kuris, anot Kavolio, yra autentiškiausias metafizinio mąstymo ir kūrybos šaltinis⁷⁶. Tačiau galbūt dar vienas žingsnis link autentiško metafizinio mąstymo būtų

⁷⁰ Gintaras Beresnevičius, *Religijų istorijų metmenys*, Vilnius: Aidai, 1997, 48; 93; 94; 162; 163; 171.

⁷¹ Kavolis, 1992, 145.

⁷² AŽV, eil. „Sugrįžti amžinai“, 43–44.

⁷³ ХОЛИ, 1993, 85–88.

⁷⁴ AŽV, eil. „Ar žydėjo paparčių miškai“, 28.

⁷⁵ GIG, eil. „Natiurmortas su laikrodžiu ir šokėjomis“, 68.

⁷⁶ Kavolis, 1992, 140–148.

laisvė suabejoti ir tokiu išsilaisvinimu: pernelyg daug jame jausmų sumaištis, pernelyg mažą skaidraus loginio, proto kategorijomis grįsto mąstymo. Vis dėlto Cieškaitės mąstymas yra autentiškas, grįstas savita, mitiniais kodais skleidžiama giluminių būties patirčių informacija. Cieškaitės pasaulėvaizdis remiasi dviem pamatinėmis mitologinėmis idėjomis – iš antikinės graikų filosofijos perimta geometrine pasaulio forma ir moteriškosios žemės deivės idėja. *Ovalo* arba *rato* idėja įkūnija logines būties abstrahavimo formas, mitinio ir metafizinio mąstymo archetipus, o moteriškosios deivės idėja – troškimą patirti būties visumą stauga, užplūdus jausmų ekstazei. Žodžiais neįvardijamas, kalbos kompetencijas neigiantis stiprių jausmų antplūdis Cieškaitės poezijoje rodo esant ypatingą *idée fixe*, lemiančią prieštarą, tarp proto ir širdies, mąstymo ir jausmo gimusį sprendimą: atsigręžti į *bežvaigždėjų valandoj* ir *nebūties akivaizdoje* glūdinčią laiko pradžią. Rinkinio *Auka žvaigždžių vainikui* eilėraštyje ši pradžia programiškai pavadinta *nebūties vaikyste*⁷⁷. Į loginio, metafizinio mąstymo nekontroliuojamas patirtis Cieškaitės poezijoje dažnai išsprūstama svarstant dieviškojo nusikaltimo temas, siekiant aplenkti kaltės tragizmą ir atsidurti tokio nusikaltimo nesuteptame laike. Moteriškoji deivė, valdanti žemės galias, įkūnija idealią gyvybę, būties kartojimosi galimybę. *Nebūties vaikystėje* glūdinčios deivės pasaulis neslegiamas metafizinės kaltės naštos, todėl ir trokštama į jį ištrūkti.

Dieviškojo nusikaltimo ir kaltės drama Cieškaitės kūryboje kaip nors aiškiau nesukonkretinama – ji iškyla kartu su poetinės kalbos diskursu, tačiau būtent kaltės drama šį diskursą

ir suaktualina, paverčia svarbiausiu. Nuo pirmo iki paskutinio rinkinio pasikartojimų pasaulis įtvirtinamas ta pačia seka: iš dabarties – į laiko pradžią, iš daiktų – į daiktų sėklas, iš atspindžių – į veidrodžio dugną, iš labirinto – į centrą. Nuolatinio kartojimosi, grįžimo į pradžią akimirka visos pasaulio formos susitinka savo kilmės vietoje. Šiame susitikimo taške kaukės užkrinta ant veidų, kūnai ant sielų, žodžiai ant minčių. Cieškaitės poezijos žmogus nuolat ieško šio susikirtimo taško, jis mėgina aplenkti materijos ir dvasios susitikimo momentą ir atsidurti poetinės kalbos neužvaldytos grynosios dvasios, *absoliuto* (autorės pamėgta sąvoka) lygmenyje. Tai paradoksaliai ir netgi tragiškas, iš poetinio žodžio programos ir kaltės metafizikos išplaukiantis Cieškaitės filosofinių apmąstymų ir stiliaus rezultatas: kalbėjimas apie poetinio žodžio galias virsta pastangomis šias galias paneigti ir sunaikinti. Negalėdama visai eliminuoti kalbos ir sutapti su idealia žodžio patirtimi (kaip kad pavyksta Afroditei, Majai ar Budai), Cieškaitė šią problemą sprendžia remdamasi Kristaus istorija – simbolindama poetinį žodį, kuriuo iš esmės nepasitikima ir kuris metafiziniu požiūriu yra *nusikaltęs*. Tad Cieškaitė bene radikaliausiai paneigia Marcinkevičiaus iškeltą kalbos šventumo idėją. Tačiau metafizinė patirtis yra ne tik išbandoma, bet ir pati savaime išbando poeziją. Nuolat išsprūsdama iš metafizinio kalbos diskurso, poetės kūryba išsprūsta ir iš šį diskursą sudarančių apibrėžčių bei lieka klasikinės Vakarų filosofijos paraštėse tik kaip autentiška metafizinė patirtis, nepretenduojanti būti išbaigta „metafizinė teorija“. Turint galvoje tokioms patirtims atvirą šiuolaikinį kultūrologinės, filosofinės minties kontekstą (Jacques'o Derrida, Hélène'os Cixous, Julios Kris-

⁷⁷ AŽV, eil. „O nebūties vaikyste“, 72–73.

tevos darbus), galima tikėtis, kad Cieškaitės metafiziniai apmąstymai suteiks paskatų autentiškai lietuvių metafizinei minčiai skleistis.

Išvados

1. Metafizinį diskursą Gražinos Cieškaitės poezijoje užmezga poetinės kalbos problematika. Troškimas pažinti būties paslaptį žodžiu yra tapatus pažinimui protu, filosofija, o pastanga nujausti būtį prilygsta pastangai suvokti ją širdimi. Proto ir širdies, logikos ir jausmų konfliktas apima visą poetinę Cieškaitės programą, virsdamas ir metafizinę teoriją bei problematiką kuriančiu, ir kartu šią problematiką neigiančiu, metafizinį būties pažinimą ignoruojančiu (savo vidine sąranga prieštaringu, eklektišku) diskursu. Poetinio žodžio samprata neatskiriama nuo dieviškojo nusikaltimo temos, šie dalykai plėtojami drauge.

2. Poetinės kalbos problematiką išreiškia keturi pagrindiniai personažai, keturi vyraujantys šios lyrikos siužetai, kurie pasakoja žinomas mitines istorijas: Prometėjo ir Orfėjo, Budos ir Kristaus. Su šiais personažais glaudžiai susijusios kelios platesnės temos, kiekviename rinkinyje pasirodančios pasikartojančiais veidrodžio, labirinto, Majos, alchemijos, sapno simboliais. Dieviškojo nusikaltimo temą raiškiau atspindi originaliai interpretuojami Kristaus ir Budos motyvai. Biblinė nuopuolio ir krikščioniškoji atpirkimo istorijos Cieškaitės kūryboje palaiko metafizinę, filosofinę kalbos problematiką, o budistinė nirvanos patirtis, atvirkščiai, naikina poreikį mąstyti me-

tafizinėmis kategorijomis, aktualina tylos ir ekstazių patirtį.

3. Tylos ir ekstazių patirtis Cieškaitės kūryboje perteikia kiti mitiniai personažai: Narcizo, Veneros/Afroditės, Kasandros. Šios patirtys susiklosto į atskirą temų grupę, kurią geriausiai iliustruoja veidrodžio, labirinto, alchemijos ir sapno simboliai. Veidrodžio simbolika Cieškaitės kūryboje įkūnija tiesioginę būties paslapties refleksiją be žodžių, kontempliaciją tyloje, mistinį nušvitimą. Stipriausią mistinio nušvitimo galią turi Veneros/Afroditės personažas. Sugebėdama manipuliuoti veidrodžio galia, peržengti būties paslapties ribą, Venera/Afroditė Cieškaitės kūryboje įgyja ypatingą dieviškosios kūrėjos statusą, panašų į Budos motinos Majos. Dieviškojo nusikaltimo tema labiausiai skleidžiasi per labirinto ir alchemijos simboliką, atitinkančią žmogiškojo patyrimo blogio koncentraciją.

4. Į kalbos nekontroliuojamas mistines patirtis Cieškaitės poezijoje dažnai išsprūstama mąstant apie kartojimosi principą dieviškojo nusikaltimo fone. Mistines patirtis apibendrina deivės moters tema, kurią plėtoja ištisa moteriškųjų personažų galerija (Venera/Afroditė, Euridikė, Kasandra), visas „moteriškosios mitologijos“ diskursas. Šio diskurso išraiška – archetipinė ovalo forma, kuri gali būti laikoma ir pasaulėvaizdžio, ir stilistikos kodu. Nuolat išsprūsdama iš metafizinio kalbos diskurso, Cieškaitės poezija išsprūsta ir iš šį diskursą sudarančių kategorijų bei lieka klasikinės Vakarų filosofijos paraštėse tik kaip autentiška ir labai įdomi metafizinė patirtis, o ne išbaigta „metafizinės teorijos“ sistema.

METAPHYSICAL EXPERIENCES IN GRAŽINA CIEŠKAITĖ'S POETRY

Audinga Peluritytė

Summary

This paper analyses and discusses the signs of metaphysical experience in the work of the contemporary Lithuanian poetess Gražina Cieškaitė. The paper was inspired by Vytautas Kavolis' provoking thought that in Cieškaitė's poetry attempt is made to analyse and criticise the key myths of Western civilisation, and female mythology, very old and going back to pre-civilisation conscience, is recreated from the shards of the broken myth of Western civilisation. In this paper, Cieškaitė's work is analysed in several stages that are reflected in the headlines of the sections. Recognisable are the landmarks of metaphysical thinking, mythical personages and plots; discussed are the outcomes of the interaction of eclectic metaphysical and mythical thinking; finally, an attempt is made at recognising

the central idea of this metaphysical lyric and at reconstructing the version of myth so closely linked with this idea. All parts of the paper are concerned with the issue of poetic language, and the key features of Cieškaitė's poetics are recorded. The paper asserts that in Cieškaitė's work it is really possible to restore an extremely old version of female mythology, which is embodied in the figure of the goddess Aphrodite that had acquired Promethean creative powers. Yet here metaphysical experiences can hardly be generalised as one comprehensive metaphysical theory. In Cieškaitė's work, metaphysical thinking based on language and logic frequently yields ground to spontaneous mystical experiences, which are not controlled by either logic or language.

Gauta 2004 04 02
Priimta publikuoti 2004 04 20

Autorės adresas:
Lietuvių literatūros katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius
El. paštas: audinga.tikuisiene@flf.vu.lt